

The forms of the civilized development

Loretta Parashkevova

Формите на цивилизационното развитие

Лоретта Парашкевова

Annotation: The subject matter of the current article is the variety of forms in which the civilizations develop as a principle of their cyclic progress.

The two concepts about the cyclic dynamics of the civilized systems that are discussed, as well as the works and surveys of the representatives of the contemporary Russian school, and namely A.Ageev, B.Kuroedov, B.Kuzik, B.Myasoedov, V.Ivanter, G.Osipov, O.Dobrocheev, J.Yakovets are the basic works for the author's research on the cyclical development of the global civilization.

If the cycles of the world development and progress are not taken into consideration this may reflect most radically the results of the social development. As a whole, the discussed system of evolutionary cycles of the world economic and political system, the international markets and so on allows not only to rationalize the most important social processes that happen in different countries and civilizations, but also to disclose the logic behind the unexpected bifurcational points and periods in the world development and in many cases to reasonably predict/presuppose the common trend of the dynamics of the social systems.

Key words: civilization, society, system, development, cycles, rhythms

I. ВЪВЕДЕНИЕ

Многообразието от цикли в динамиката на социалните системи е свързано със спектъра от въздействащи фактори, респективно, с различните мащаби на технологическите и социалните трансформации. В този смисъл многообразието на формите на цикличното развитие на обществото (цивилизациите) се разглежда като принцип на развитието и на неговото познание. При това, колкото по-сложно е организирана социалната система, толкова повече възможности съществуват за проявление на различни циклични процеси. Анализът на литературата по проблематиката позволява да се твърди, че никъде сложността и взаимовръзката между социалните системи и релациите им с природните системи не се проявяват в такава степен, както в многообразието от цикли, ритми, вълни, различаващи се по своята продължителност (времеви период), по сферите си на проявление, по силата и мащабите на въздействие върху човека и обществото. Същевременно, всички цикли, ритми и вълни в динамиката на обществото и цивилизациите не съществуват изолирано, а си взаимодействат и дори се наслаждат. Според *Бродел (Braudel)*, "икономистите и историците констатираха движенията на конюнктурите, описват ги, проявявайки внимание към това, как те се наслаждат една върху друга" [1; с. 77-78].

II. ТЕОРЕТИЧНАТА ДИСКУСИЯ

II.1. ВИДОВЕ ЦИКЛИ И ВЪЛНИ

Цикличността е характерна черта на различни природни и обществени явления. Вероятно, най-очевидни са ритмите на смяната на деня с нощта и циклите на годишните времена, които изглеждат, на пръв поглед, като външни, природни цикли. В действителност, разграничаването на природните и социалните ритми е доста условно, защото природните цикли като че ли се интериоризират в социалната система, превръщат се в нейни вътрешни ритми [13; с. 36.]. Циклите ден-нощ и годишните цикли, разбира се, са най-универсални, те са свързани с биосферата и с обществото, с всички периоди на неговата история, с всички цивилизации и култури. Повечето от другите са известни циклите и вълните, които описват социалното и културното развитие, въпреки че не са толкова универсални, а се отнасят за определени исторически епохи и за определени цивилизации или държави [5]. Подобна специализация на циклите на социалното развитие е закономерна, защото всяка социална система изработва собствени ритми на развитие, определяни от нейните специфични черти. Такава специализация позволява да се открият уникалността и своеобразието, присъщи на дадена цивилизация в дадена епоха.

Изследователската практика дефинира няколко вида цикли и вълни. Преди всичко, анализирани са, например, цикли и вълни, описващи развитието на дадена страна или цивилизация (те условно могат да бъдат наречени странови или цивилизационни цикли и вълни), например, цикли на китайската история, на руската история или вълни на икономическото и политическото развитие на западноевропейската цивилизация [5;6; 7; 8; 9; 10].

Освен това, известни са и цикли, характеризиращи развитието на международния пазар, например, кондратиевски цикли или циклите на динамиката на световната икономическа и политическа система [4].

Очевидно е също, че циклите могат да бъдат класифицирани по сфери на тяхното приложение, икономическите, демографски, политически, военни и т.н. Най-известни са десетгодишните икономически цикли (в действителност тяхната продължителност се колебае в интервала 7-11г.), които в икономическата литература са дефинирани като цикли на *Юглар (Yuglar)*. Описани са и цикли на политическата история на *САЩ* [15], цикли на политическата история на *Русия* [17], свръхдълги военни цикли [14] и много други специализирани по области на социалния живот цикли.

Същевременно, в чисто методологически план, изолираното разглеждане на действието на циклите

само в дадена сфера на живота на човека и обществото едва ли е плодотворно, защото всички тези сфери така или иначе са взаимосвързани и са по-скоро различни напречни сечения на едно и също цяло, отколкото отделни негови части. Действително, “чисто икономическите” цикли са толкова тясно свързани с политическата и социалната динамика на цивилизациите и държавите, че всяка икономическа криза е преди всичко политическа и социална криза, а периодът на икономическия подем за много страни е в голяма степен и период на политическа експанзия и решаване на натрупалите се в предходния етап социални проблеми. Същото се отнася и до “чисто политическите”, “чисто военните” или “чисто културните” цикли: всички те в една или друга степен са фрагменти на многопластовите социални трансформации, ритми на развитие на единната социална система.

Циклите могат да бъдат дефинирани и според тяхната продължителност: краткосрочни (от няколко дни или месеци до няколко години), средносрочни (около 10-20 години), дългосрочни (големи цикли, т.н. дълги вълни – от няколко десетки до стотина години) и, свръхдълги цикли и вълни от стотици до хиляди години.

Историята на научните изследвания на цикличната динамика на обществото показва, че малцина се съмняват в съществуването на краткосрочните и средносрочните цикли и вълни. Малко по-сложен е въпросът за средносрочните и дългосрочните цикли и вълни, към които се отнасят и известните кондратиевски вълни. Въпреки че, съществуването им се доказва от огромно количество факти и статистически данни, то продължава да се подлага на съмнение от някои специалисти. Същевременно мнозина, ако не повечето, изследователи отричат и съществуването на свръхдългите цикли и вълни. Много вероятно, главната причина за този скептицизъм, може да се обясни от следния коментар на Джон Мейнард Кейнс (*John Maynard Keynes*): “В рамките на голям период от време всички ще бъдем покойници”. Това изказване, вероятно, дефинира, един критерий, по които мнозина приемат или отричат едни или други цикли и вълни в развитието на социалните системи. Ако продължителността на циклите е по-малка от живота на едно поколение, то тяхното съществуване се приема без особени възражения; ако дължината на циклите е съпоставима с тази на човешкия живот, потенциалните провлявания на циклите се приемат с голяма подозрителност, а ако я превъзхождат съществено обикновено се отричат. Следователно, приемливостта на различните видове цикли и вълни, в голяма степен, се определя, вероятно, от чисто психологически фактори, което не може да се приеме за научен аргумент.

И така, вълните и циклите в динамиката на социалните системи могат да имат различна природа, различна област на действия и приложения, различна продължителност, но това разнообразие по никакъв

начин не отрича тяхното съществуване, то само подчертава многообразието от форми на социалното развитие и многообразието от инструменти за тяхното изследване.

Анализът на цикличността в динамиката на социалните системи налага и допълнителен коментар във връзка със съотношението на онтологическата и гносеологическата страна на понятието цикъл (вълна) на социално развитие. Чистите емпирически доказателства за съществуването на един или друг вид цикъл, на една или друга вълна не са достатъчни за плодотворното използване на тези термини, ако изследователят не си дава сметка за факта, че става въпрос не само за емпирическа реалност, но и за инструмент на познанието, който има ограничения в своята приложимост.

Този факт достатъчно определено се доказва от големия икономист, историк и социолог *И. Уолърщайн (I. Wallerstein)*: “Защо, в края на краищата се интересуваме от циклите? Разбира се, циклите представляват аналитична конструкция. Вероятно, някои статистици смятат, че това твърдение отрича циклите като нещо нереално. Но всички наши понятия са аналитични конструкции, начини на разглеждане и интерпретация на реалния свят. Ние не можем да говорим за реалността или дори да мислим без да използваме такива конструкции. Очевидно, е че всяка аналитична конструкция следва да има емпирическо основание; тя следва да се отличава от фантазията. Но конструкцията е интерпретиращ аргумент, който може да бъде противопоставен на алтернативен и дори противоположен интерпретиращ аргумент. Оправданието на тази аналитична конструкция се състои в нейната приложимост и евристическа ценност” [20; р.4-5]. “Аз смятам, - продължава понататък *И. Уолърщайн (I. Wallerstein)*, - че ние се интересуваме от циклите, защото те са едновременно и механизъм, който описва живота на историческата система, и механизъм, чрез който действа реалната система”. Тези разсъждения на *И. Уолърщайн (I. Wallerstein)* обясняват, защо историците, социалните философи (или философите на историята), социолозите, икономистите, за да изследват задълбочено социалните процеси, следва да изучават и разбират циклите, описващи динамиката на една или друга историко-цивилизационна система.

Следователно, може да се направи изводът, че циклите, едновременно, са съществуваща реалност в динамиката на социалните системи, както и “аналитични конструкции”, модели на едни или други страни на тяхното поведение. Те не са прищявка на изследователя, а необходимост, отговаряща на принципите на развитие на социално-историческата система. Както пише известният английски философ на историята *Р. Колингууд (R. Collingwood)*, “историческият цикъл е перманентна черта на историческата мисъл, но във всички случаи на своите проявления, той е произведен от гледната точка. Всеки изследовател на историята (на цивилизацията) винаги

оперира в някаква система от цикли...” [18; р. 75]. *Р. Колингууд (R. Collingwood)* смята, че историята винаги се възприема циклично, наистина, при това, той твърди, че самите цикли са илюзорни, защото организацията на знанията, свързани с представите за историческите цикли, постоянно се променят и разтварят в съществуващото знание. Но ако се продължи логиката на *Р. Колингууд (R. Collingwood)*, следва, че развитието на историческото знание води до променяне, уточняване, но не и изчезване на представата за историческите цикли, защото “...циклите са реалност, както реална и неотделима от човека е неговата променяща се сянка” [18; р. 79]..

С такъв успех *Р. Колингууд (R. Collingwood)* би могъл да постави под съмнение всяко познание, защото всички понятия и теории ще се променят и “разтварят” с развитието на знанията. В действителност оттук следва, че цикличността като “перманентна черта на цялата историческа мисъл” не възниква случайно и изучаването на социално-историческите явления е постоянен процес, зависещ, както от миросгледа на изследователите, така и от вижданията им за проявленията на историческите цикли. Следователно, циклите са инструменти за изследване, раждащи се от самото изследване на социално-историческата реалност и от прилагания подход за проучване на динамиката на социалните системи. А това означава, че цикличността е неразривно свързана с човешката история, с историята на цивилизацията.

Два вида цикли (късите и дългите) имат особено важно значение за разбирането на различни страни на миналото и съвременното развитие на социума, както и за общото разбиране на процесите на трансформация и модернизация. Очевидно е, че в общия случай, как изследвателят избира едни или други цикли зависи преди всичко от задачите и целите на провежданото проучване. Същевременно е очевидно, че особен интерес представлява системата от цикли, способна да опише динамиката не на отделна страна или цивилизация, а развитието на глобалното човешко общество, при това не само в продължение на няколко десетки години, а в значително по-голям времеви период, в т.ч. от времето на зараждане на цивилизацията. При това е важно, система от цикли и вълни да позволява да се видят и изследват не само основните, най-общи фази, завои, преломни точки на развитие на сложната социална система (глобалната цивилизация), но и да се анализират особеностите, спецификата на всеки от етапите в нейното развитие (световните цивилизации [6]).

За целта е необходимо, да се анализират повтарящи се вълни както с относително по-малка продължителност (например, 10г., 25г., 40-60г. (едно поколение), така и вълни с голяма продължителност (няколко века (епоха в динамиката на цивилизацията), хиляда или повече години (формиране на глобалната цивилизация). Ако размерът на цикъла е малък, по-малък от средния период в активния живот на едно поколение, то цикълът, подобно на микроскоп,

позволява да се разгледат дребните детайли, но не дават възможност да се види картината като цяло. Ако размерът на цикъла е голям, много повече от средния период на дейност на поколението, то цикълът играе ролята на телескоп, с негова помощ се виждат огромните трансформации и по-големите събития, но се губят по-малко мащабните, но важни процеси и явления, които всъщност водят до тези трансформации. И накрая, не по-малко важно е, системата от цикли да описва не само една страна от развитие на човешкото общество (например, икономическата), но и други – технологическа, политическа, социална, културна и т.н.

II.2. ДЪЛГИТЕ ВЪЛНИ НА КОНДРАТИЕВ

Една от малкото съществуващи логични системи от цикли е системата на големите цикли на световната конюнктура, или, т.н. дълги вълни на *Кондратиев*. Продължителността на тези цикли е около 40-60г. – мащаб от време, позволяващ да се разгледат кризите, войните, революциите и други важни събития и процеси в социалните системи като проявления на демографските, технологичните, икономическите, политическите, социалните промени, протичащи в рамките на един цикъл. При това циклите на *Кондратиев* засягат развитието не само на държавите, които образуват ядрото на международната икономическа и политическа система (например, *САЩ, Западна Европа, Япония*), но и на държави като *Русия, Китай, Турция*, страните на *Латинска Америка* и др., които са свързани по един или друг начин.

Често се счита, че кондратиевските дълги вълни, описващи световната икономическа конюнктура, дават възможност да се изучават само икономическата и технологическата страни на развитие на обществото. Но това не е така. *Ван Рум (van Room)*, например, посочва следните области на социалния живот, където кондратиевските цикли (дългите вълни) на конюнктурата могат плодотворно да бъдат използвани за обяснение на динамиката в: социалната стратификация, социалната мобилност, промените в селото и тези в отношенията между града и селото, работническото движение, революциите и реформите, развитието и разпространението на идеологиите от либерализма до антисемитизма, от национализма до фашизма и социализма, развитието на теченията в литературата и другите области на културата, промените в религиозните виждания и измененията в църквата, демографските трансформации и др. [19; р. 237-244].

Самият *Н. Кондратиев* доказва, че дългите вълни, които той изследва, вълни, свързани с динамиката на иновациите, динамиката на цените и работната заплата, развитието на социалните конфликти и революции, периодичността на възникването на войните и т.н., са комплексно социално явление, обхващащо различни страни на процеса на цивилизационно-социалното развитие. Характеризирайки комплексната,

междудисциплинарна природа на кондратиевските вълни, *А. Полетаев* и *И. Савелиев*, в частност, твърдят, че: “Определена вреда на развитието на концепцията на дългите цикли нанася и специализацията на научните изследвания, рязко засила се след *Втората световна война*. Представителите на отделните обществени науки често не са осведомени за изследванията на представителите на другите научни специалности...Едва през последните години междудисциплинарните прегради започват да се преодоляват, усилията на специалистите от различен профил да се обединяват...Започва да се възприема фактът, че теорията на дългите цикли представлява междудисциплинарен интерес, защото дългите цикли обхващат различни страни на развитие на обществото” [12; с. 118].

Системата на *Кондратиев* е позната в литературата: дългите вълни на *Кондратиев* са структурирани в две части, две вълни, повишаваща вълна и понижаваща вълна. Повишаващата вълна конфигурира времето на продължително доминиране на висока стопанска конюнктура на световната икономика. Това е период на бурно икономическо развитие, без продължителни тежки депресии, относително лесно преодоляване на кратковремените кризи. Понижаващата вълна е период на продължително преобладаване на ниска стопанска конюнктура, когато, независимо от временните подеми, доминират депресивното развитие и слабата делова активност, в резултат, на което световната пазарна икономика се развива неустойчиво. Кондратиевският цикъл започва с повишаваща вълна, но, тя не може да продължава дълго и закономерно се сменя с понижаваща вълна, когато световното стопанство, като че ли, натрупва сили и ресурси за нов подем, нов цикъл на развитие.

Друга разпространена, но по-обща трактовка на кондратиевския цикъл, предполага закономерната смяна, редуването на повишаващите и понижаващите вълни без те да се отнасят към началото или към края на поредния цикъл.

За да бъдат избегнати възможните (доста разпространени) недоразумения, следва да се подчертае, че повишаващата вълна не означава, че икономиката не е подложена на кризи, точно както, и понижаващата вълна не предполага *отсъствие* на подеми. Глобалното човешко общество и световният пазар са сложни социални системи и подобни “чисти” тенденции не са реални. Става въпрос за резултатираща съвкупност от по-кратковременни подеми и спадове, която за повишаващата вълна, като цяло, е ориентирана по посока на икономическия и социалния растеж в съществено по-голяма степен, колкото това е характерно за понижаващата вълна. Описаните процеси са реални, защото кризите в периодите на повишаващите вълни нямат такива разрушителни и дълготрайни последиствия във вид на депресии, както в периодите на понижаващите вълни. Затова възраженията против съществуването на

кондратиевските цикли, основани на наличието на социални и икономически кризи в периодите както на повишаващите, така и понижаващите вълни, не са убедителни. Както се казва, има кризи и кризи.

Времето, в което действат повишаващите и понижаващите вълни на кондратиевските цикли има важно, в голяма степен определящо значение за разбирането на основните тенденции в развитието на световната икономическа и политическа система през последните двеста години. Кондратиевските вълни позволяват доста точно да се предскажат някои важни тенденции на световната цивилизация. В тази връзка, не бива да се забравя, че *Кондратиев* в началото на 20-те години на XX в. предсказа настъпващия период на ниска икономическа конюнктура и социални сътресения, нещо което тогава не беше прието сериозно от икономическата общност. Само след световната икономическа криза през 1929-1932г. и последвалата *Велика депресия* в *САЩ* и други страни кондратиевските дълги вълни се превръщат в обект на по-сериозни проучвания. За разлика от много други “предсказатели”, изследователите на вълновите и цикличните закономерности притежават реална възможност да правят обосновани изводи за бъдещето развитие на социалните системи.

Разбира се, необходимо условие за адекватността на генерираните изводи е установяването и използването на реални, а не на произволно конструирани циклично-вълнови закономерности. Евристичната ценност на кондратиевските дълги вълни се състои в тяхната многостранност (способността да се описват не само икономическите, но и социалните, политическите, културните процеси на развитие, и не в една страна, а в много държави) и в способността вярно да се предсказва бъдещето. С помощта на дългите вълни е възможно да се открие действието на механизмите на историческо-цивилизационното развитие, по-нов начин да се погледне на привидно известни явления и факти и да се установят невидимите преди това взаимовръзки. Още един критерий за истиност и широка приложимост на кондратиевските вълни е тяхната корелация и взаимовръзка с други системи от цикли, например, циклите на реформи-контрареформи в *Русия* и *Германия*, циклите на външната политика на *САЩ*, които са открити независимо от кондратиевските вълни [15].

Изброените критерии за евристическа ценност са валидни за всяка система от цикли, изследващи историко-цивилизационното развитие. На фона на многобройните стари и нови системи от цикли системата на кондратиевските вълни е една от най-продуктивните, тя стимулира търсенето на нови закономерности на историческата динамика на социалните системи, открива възможности за задълбочено анализиране на взаимовръзките между различните процеси в съвременната цивилизация.

II.3. СИСТЕМАТА НА ПАНТИН

Друга система от цикли на социалната динамика, позволяваща по-нов начин да се изследват световните, цивилизационните и държавните процеси, е системата от цикли на еволюцията на световната икономическа и политическа системи, разработена от *В. Пантин* [11]. Тя е получена, от една страна, като резултат на анализа на последователността на дългите вълни, а от друга страна, чрез изследване на значителен масив от емпирични данни за развитие на цивилизацията през последните векове (най-важните икономически, политически и социални събития, развитието на новите технологии и отрасли на производство, световните икономически кризи, политическите конфликти и сътресения и т.н.).

Според системата от цикли на *В. Пантин*, пълният цикъл на еволюцията на световната икономическа и политическа системи включва четири фази на големи промени, съответстващи на четирите кондратиевски дълги вълни (две понижавачи и две повишаващи): 1) структурна криза, 2) технологичен преврат (промишлено-технологична революция), 3) велики сътресения в международната икономика и политика, 4) трансформации (революции) на международния пазар. Съвкупността от тези четири вълни образува единен цикъл, по-точно, кръг от спиралата на световната динамика на индустриалното общество. При това фазите на структурната криза и великите сътресения в международната икономика и политиката съответстват на понижавачите вълни на кондратиевските цикли, а фазите на технологическите преврати и революционни трансформации на международния пазар на повишаващите.

Първият цикъл на еволюцията на световната икономическа и политическа система на индустриалната епоха започва в средата на XVIII в. с вълните на структурната криза, съответстваща на понижавачата вълна на последния кондратиевски цикъл през ранноиндустриалната епоха, която предшества първия цикъл, дефиниран от *Кондратиев*; тази първа вълна на световните икономически и политически трансформации продължава приблизително от 1750-те до 1780-те години, когато в *Англия* се заражда новият промишлено технологичен и социален ред, основан на вълната от иновации, инициирана със създаването на парната машина и парния двигател. В политическата и културната сфера тази вълна е ознаменувана с криза на абсолютизма и разпространението на идеите на *Просвещението*.

Втората вълна, технологичният преврат съответства на повишаващата вълна на първия кондратиевски цикъл (края на 1780-те-между 1810 и 1817 г.) и съвпада с промишлената революция (промишления преврат) в *Англия*. Последната дефинирана формирането на нови отрасли на промишленото производство, използването на механичните парни машини и парни двигатели, текстилната промишленост, текстилното машиностроене, производството на чугун

и стомана и др. В политическата сфера тази вълна е свързана с революционни сътресения и войни, обхванали почти цяла *Европа*.

Третата вълна на световните икономически и политически трансформации и велики сътресения в международната икономика и политика съответства на понижавачата вълна на първия кондратиевски цикъл (между 1810 и 1817г.–края на 1840-те г.). Тя се характеризира с неустойчивост на икономическото, социалното и политическото развитие на водещите промишлени страни по това време – *Великобритания, Франция, Германия, САЩ* и др., изобилие от дълбоки икономически кризи и продължителна депресия през 1830-1840-те години. Не случайно именно през този период се засилва социалното напрежение и се изостря политическата борба в *Англия, Франция, Германия, Австрия* (развива се чартизмът в *Англия*, избухва революцията през 1830 г. във *Франция*, разпространяват се социалистическите и комунистическите идеи в *Европа*, възниква марксизмът, през 1848-1849 г. вилнеят революциите във *Франция, Германия, Австрия, Италия*).

Четвъртата, последна вълна на този цикъл на еволюцията на световната икономическа и политическа система е революционната трансформация на международния пазар (геоикономическа и геополитическа), която съответства на повишаващата вълна на втория кондратиевски цикъл (края на 1840-те–началото на 1870-те г.). Тази геоикономическа и геополитическа революция инициира дълбоки трансформации в структурата на световното стопанство, което се разширява чрез включване на периферни преди това области (вълни на масова емиграция от *Европа* в *САЩ* и *Австралия* през 1850-те г., победа на *Севера* над *Юга* в *САЩ* (гражданска война 1861-1866г.), насилствено, под дулата на оръдията, нарушаване на многовековната изолация на *Китай* и *Япония*, довели до въстанието на тайпините в *Китай* и реставрацията на *Мейдзи* в *Япония*, изостряне на *Източния въпрос*, избухване на *Кримската война* и поражение на *Русия*, което допълнително стимулира провеждането на руските реформи през 1860-те г. (върхът, на които е отмената на крепостното право през 1861г.), обединение на *Германия* и *Италия* и т.н.). Всички тези процеси радикално променят геоикономическата и геополитическата ситуация в света, завършвайки промените, които започват от епохата на *Просвещението* и подготовката на промишления преврат в *Англия*. Този кръг от еволюцията на световната икономическа и политическа система продължава около век – от 1750 до 1860-те години, и дефинира доминиращото действие на технологичния и социалния ред на основата на използване на парната машина, развитието на фабричната текстилна промишленост, строителството на железопътни линии. Ознаменувана от бурното развитие на техниката, естествените науки и свързаната с тях сляпа вяра в научно-техническия прогрес, тази вълна изведе света до принципно ново състояние в

сравнение със средата на XVIII в. Този цикъл се характеризира с икономическото и политическото доминиране на *Великобритания*, с преобладаване на относително свободната конкуренция, а не на монополите, с промишлен преврат, инициращ появата на голямата индустрия, работническата класа и работническото движение в страните на *Европа*, с възхода на националната култура в страните, преживяващи преход от аграрното към индустриалното общество, с вярата в *Разума* и идеалите на свободата, равенството, братството. Дълбокият прелом, настъпил през 1870-1880-те години, е свързан с началото на новия кръг на еволюцията на световната икономическа и политическа система. Той започва, както и първият, от фазата на структурната криза, съответстваща на понижаващата вълна на втория кондратиевски цикъл (началото на 1870-те–средата на 1890-те г.). В сферата на идеологията, преломът по време на структурната криза се състои в преминаване към либерализма и нарастване на националистичните настроения, в икономическата сфера – в образуване на монополистични съюзи и организации, в политическата сфера – в прехода на редица велики държави към политиката на империализма, рязко изостряне на международните конфликти, образуване на два военно-политически блока, сблъскали се по-късно в *Първата световна война* – *Тройния съюз* и *Антантата* и т.н. По същество това е дълбока социокултурна трансформация в *Европа*, поредица от бифуркационни точки, които в голяма степен определят процесите и събитията по време на цивилизационната вълна, продължила до края на 1960-те години.

Втората фаза (вълна) на този цикъл, фазата на технологичния преврат, съответстваща на повишаващата вълна на третия кондратиевски цикъл (средата на 1890-те–между 1914 и 1921 г.), определя настъпващата епоха на социална и политическа нестабилност, свързана с поредната технологическа революция, с появата на електротехническата промишленост, автомобилостроенето и авиостроенето, нефтохимията, тракторостроенето, с разработването на принципно нови видове въоръжения (системи автоматично оръжие, танкове и др.). Както и в първия цикъл, фазата на технологичния преврат е съпроводена от мащабни войни и велики революции (в първия цикъл – *Великата френска революция* и наполеоновите войни, през втория цикъл – *Първата световна война* и *Февруарската* и *Октомврийската революции* в *Русия*).

Третата фаза (вълна) на втория цикъл, фазата на велики сътресения в международната икономика и политика, съвпадаща с понижаващата вълна на третия кондратиевски цикъл (между 1914 и 1921 г.-средата на 1940-те г.), съответства на периода на социална, икономическа и политическа нестабилност в света, на доминиране на тоталитарни режими в редица страни. Тази фаза се асоциира с разпространяването на фашистката идеология на *Бенито Мусолини* (*Benito Mussolini*) в *Италия*, утвърждаването на сталинизма и “великия прелом” заедно с “великите репресии” в

Русия, с установяването на нацистската диктатура на *Адолф Хитлер* (*Adolf Hitler*) в *Германия* и милитаристичния режим в *Япония*, с гражданската война и изграждане на властовите държавни структури на режима на *Франко* (*Franco*) в *Испания*, с гражданската война в *Китай* и засилването на влиянието на *Мао Дзе-дун*, със започването на *Втората световна война* (01.09.1939г.). В *САЩ* това е период на остри социални сътресения, които са смекчени едва в резултат на “Новия курс” на *Франклин Делано Рузвелт* (*Franklin Delano Roosevelt*) и победата на съюзниците във *Втората световна война*.

Накрая, четвъртата фаза на този цикъл, съответстваща на повишаващата вълна на четвъртия кондратиевски цикъл (средата на 1940г. – края на 1960-те г.), това е революция на международния пазар, следвоенна геоикономическа и геополитическа революция. Освен ликвидиране на германския “трети райх” и японската “зона на процъфтяване в *Азия*” тя включва разпадането на огромните британска и френска колониални империи, разделянето на *Европа* на сфери на влияние между *САЩ* и *СССР*, образуването на *НАТО* (*NATO*) и *Варшавския договор*, създаването на *Европейската икономическа общност* в *Западна Европа*, образуването на множество независими държави в *Азия*, *Африка* и *Латинска Америка*. Като цяло вторият цикъл на еволюцията на световната икономическа и политическа система, която преведе света в принципно ново състояние в сравнение с 1870-те г., се характеризира с икономическото и политическото доминиране на *САЩ*, с развитието на държавното регулиране на икономиката и държавно-монополистическия капитализъм, с разпространението на системите на *Тейлър* (*Taylor*) и *Форд* (*Ford*), с нарастващата роля на профсъюзите в работническото движение, с появата на масовото общество и масовата култура.

Новият прелом през 1970-те-началото на 1980-те години, дефинира настъпването на третия цикъл от еволюцията на световната икономическа и политическа система. В книгата си “*До източниците на новата цивилизация*” *Ю. Яковец* описва най-важните трансформации, наблюдавани тогава в световната история: “...70-те години на (XX) век...са време на крах на илюзиите,...на нелеко пробуждане. Хората изведнъж осъзнаха, че бъдещето на човечеството виси на косъм, че натрупването на ядрените арсенали, бързият икономически растеж, изтощаващ природните ресурси са не само безперспективни, но и гибелни” [16; с. 6.]. Всъщност този прелом, не само показва кризата във възможностите на предишния индустриален растеж, но и подготви и прехода на най-развитите страни към постиндустриално общество. Той дефинира, в частност, и разпада на съветската система, която не успя да се приспособи към новите реалности. Първата фаза на този цикъл, фазата на структурната криза, съответстваща на понижаващата вълна на четвъртия кондратиевски цикъл (края на 1960-те-началото на 1980-те г.), е свързана с изчерпването на

възможностите за развитие на доминиращите преди това енерго- и материалоемки производства и със зараждане на новите наукоемки информационни отрасли. Втората фаза – технологическият преврат (начало на 1980-те г.-около 2005 г.) е ознаменуван с появата на персоналните компютри, бурното развитие на микроелектрониката, информационната техника, телекомуникациите и т.н. Както и в предходните цикли, фаза на технологичния преврат се съпровожда със социално-политически сътресения: разпада се *Съветският Съюз* и *Югославия*, избухват многобройни международни, социални и междудържавни конфликти. Независимо от края на *Студената война*, напрежението в отношенията между държавите не намалява, което бе демонстрирано от операцията на *НАТО (НАТО)* в *Югославия* през 1999 г., терористичният акт в *САЩ* на 11 септември 2001 г. Но предприетото от *САЩ* и *Великобритания* военно нахлуване в *Афганистан* и в *Ирак*, по никакъв начин не доведе до възпрепятстване на разпространението на международния тероризъм. Стремително развиващата се глобална екологическа и социално-политическа криза в перспектива може да доведе до нови дълбоки икономически и социални сътресения. В условията на нарастващата фрагментация политическата и икономическата нестабилност дефинира множество от бифуркационни точки, които генерират голям брой алтернативи за развитие на глобалната цивилизация като система и образуващите я локални цивилизации, от разпад на системата (в следствие на неовладяно от социума демографско, екологическо, технологично, икономическо, политическо и военно развитие) до навлизане в нов по-висок кръг на цивилизационната спирала, в т.ч. и чрез разширяване на диалога и взаимодействието между цивилизациите и създаване на адекватни форми за тяхното реализиране под егидата на *ООН* [5].

Подкрепяйки вижданията на редица изследователи *В. Пантин*, доказва тезата, че поради намаляване на продължителността на етапите на историко-цивилизационно развитие (благодарение на общото ускоряване на социално-историческите процеси), фазите на структурната криза и великите сътресения в разглеждания трети цикъл достигат приблизително 12 г. Оттук той прави извода, че продължителността на следващата, най-тежка в икономически и социален план фаза на велики трансформации, която по негови прогнози започва около 2005 г., няма да е много дълга и ще завърши около 2017 г.

Според *В. Пантин*, тази фаза, вероятно, ще е по-кратка, времето ѝ на действие, ще бъде период на максимален исторически риск за цялото човечество, защото именно във фазата на великите сътресения съществува най-голяма вероятност от военно-политически сблъсъци не само между отделни държави, но и между цивилизациите. В тези разсъждения *В. Пантин* се доближава до *С. Хънтингтън (S. Huntington)* и се противопоставя на по-голямата част от представителите на руската

цивилизационна школа, които са умерени оптимисти за преобладаване на тенденцията за осъществяване на диалог между цивилизациите (за разлика може би само от *В. Иноземцев*) [3]. Натрупващите се геоикономически, геополитически и социални противоречия, според *В. Пантин*, вероятно, ще могат да се разрешат едва във фазата на революцията на международния пазар, която, ако се следва неговата система цикли, ще настъпи след 2017 г.

Ако *В. Пантин* е прав, то, днес, глобалната цивилизация се намира в края на неспокойната, но спомагаща за икономическото и социалното развитие, фаза на технологичен преврат и преди приближаващата се най-тежка фаза на велики сътресения (според използваната от него система от цикли) в световната икономика и политика.

III. ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Коментираниите две концепции за цикличната динамика на цивилизационните системи, както и разработките на предствителите на съвременната руска цивилизационна школа, в частност, *А. Агеев*, *Б. Куроедов*, *Б. Кузик*, *Б. Мясоедов*, *В. Ивантер*, *Г. Осипов*, *О. Доброчеев*, *Ю. Яковец* са основа за авторовните изследвания на цикличното развитие на глобалната цивилизация.

Но и още след този теоретико-аналитичен обзор може да се твърди, че цикличността на историческото развитие следва да се отчита от правителствата, когато се разработват стратегиите за обществено развитие в близките години и през следващото десетилетие, както и при прогнозиране на бъдещето цивилизационно развитие.

Ако не се отчитат циклите на световното развитие това може по най-радикален начин да се отрази на резултатите на социалното развитие. Като цяло разглежданата система от еволюционни цикли на световната икономическа и политическа система, на международния пазар и т.н. позволява не само по нов начин да се осмислят най-важните социални процеси, протичащи в различни страни и цивилизации и да се разкрие логиката на неочакваните бифуркационни точки и периоди в световното развитие, но и в много случаи обосновава да се прогнозира общият ход на динамиката на социалните системи.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бродель Ф. Время мира. Материальная цивилизация, экономика и капитализм. XV-XVIII вв. Т. 3. М., 1992.
2. Ивантер В., Кузык Б. Будущее России: инерционное развитие или инновационный прорыв?, М., Института экономических стратегий РАН, 2005.
3. Иноземцев В. Расколота цивилизация, М., Academia-Наука, 1999.
4. Кондратьев Н. Проблемы экономической динамики. М., 1989.
5. Кузык Б., Осипов Г., Яковец Ю. Перспективы социокультурной динамики и партнерства цивилизаций, М., Институт экономических стратегий, 2007.
6. Кузык Б., Яковец Ю. Цивилизации: теория, история, диалог, будущее, М., Институт экономических стратегий, т. 1, (768с.), т. 2 (648с.), 2006.
7. Кузык Б., Яковец Ю. Интегральный макропрогноз инновационно-технологической и структурной динамики экономики России на период до 2030 года, М., Институт экономических стратегий, 2006, 429с.
8. Кузык Б., Яковец Ю. Россия-2050-Стратегия инновационного прорыва, М., "Экономика", 2005.
9. Кузык Б. Россия и мир в XXI веке, М., Институт экономических стратегий, 2006. 640 с.
10. Кузык Б., Агеев А., Доброчеев О., Куроедов Б., Мясоедов Б. Россия в пространстве и времени, М., Институт экономических стратегий, 2004, 336с.
11. Пантин В. Циклы и ритмы истории, Рязань, 1996.
12. Полетаев А., Савельева И. Концепция длинных волн и экономическая история – Экономическая история. Проблемы. Исследования. Дискуссии. Сб. М., 1993.
13. Тойнби А. Дж. Цивилизация перед судом истории. СПб., 1996.
14. Цымбурский В. Сверхдлинные военные циклы и мировая политика – Политические исследования, 1996, №3.
15. Шлезингер А. Циклы американской истории, М., 1992.
16. Яковец Ю. У истоков новой цивилизации. М., 1993, с. 6.
17. Янов А. Истоки автократии – Октябрь, 1991, №8.
18. Collingwood R. Essays on the Philosophy of History, Austin, 1985.
19. van Room G. Historians and Long Waves – Long Waves in the World Economy. L., 1984.
20. Wallerstein I. Long Waves as Capitalist Process. Paper prepared for International Round Table on Long Waves. Paris, 1983, March 17-18.